

УДК: 159.923

© Філенко І.О., 2013 р.

І.О. Філенко

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

РОЛЬ СИМВОЛІЧНОЇ ФУНКЦІЇ В ПРОЦЕСАХ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В роботі досліджуються зв'язки процесів символізації з особливостями ідентифікації осіб юнацького віку. Визначені групи досліджуваних, які відрізняються ступенем розвитку символічної функції і, відповідно, репрезентаціями певних концептів, що є референтними для особистості в процесі її ідентифікації. Виявлено, що особи з розвинутою символічною функцією характеризуються більш гармонійним сприйняттям базових концептів особистості, що визначають її ідентичність, а також більш розвинутою структурою внутрішньо системних та між системних зв'язків між сукупністю показників соціально-психологічної адаптації та ідентифікації особистості.

Ключові слова: символічна функція, ідентичність, ідентифікація, соціально-психологічна адаптація, семантичний диференціал.

И.А. Филенко

РОЛЬ СИМВОЛИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ В ПРОЦЕССАХ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В работе исследуются связи процессов символизации с особенностями идентификации лиц юношеского возраста. Определены группы испытуемых, которые отличаются степенью развития символической функции и, соответственно, репрезентациями определенных концептов, являющихся значимыми для личности в процессе ее идентификации. Выявлено, что лица с развитой символической функцией характеризуются более гармоничным восприятием базовых концептов личности, определяющих ее идентичность, а также более развитой структурой внутрисистемных и межсистемных связей между совокупностью показателей социально-психологической адаптации и идентификации личности.

Ключевые слова: символическая функция, идентичность, идентификация, социально-психологическая адаптация, семантический дифференциал.

I.A. Filenko

A ROLE OF SYMBOLIC FUNCTION IS IN PROCESSES OF AUTHENTICATION OF PERSONALITY

Connections of processes of symbolizing with the features of authentication of persons of youth age are investigated. The groups of examinee, which differ in the degree of development of symbolic function and, accordingly, representations of concepts, which being meaningful for personality in the process of her authentication, are certain. It is discover, that persons with the developed symbolic function are characterized by more harmonious perception of base concepts of personality, which determined her identity, and also more developed structure of intrasystem and intersystem connections between the aggregate of indexes of socially-psychological adaptation and authentication of personality.

Key words: symbolic function, identity, authentication, socially-psychological adaptation, semantic differential.

В останні роки багато дослідників в галузі гуманітарних наук – психології, соціології, антропології, культурології, політології - починають звертатися до проблем, пов'язаних з вивченням місця та ролі символу в житті особистості, соціальних груп, суспільства в цілому. Це визначається насамперед багатовекторністю, інформаційною насиченістю та високою динамічністю сучасного суспільства, внаслідок чого символ починає грати значну роль як засіб згортання великих обсягів інформації, що дозволяє досягати більш швидкого та повного її сприйняття та підвищувати ефективність наступної переробки інформації особистістю (С.Е. Поляков [12]). Також символи в нашому сьогоденні грають суттєву роль як регулятори соціальної поведінки. В зв'язку з чим П. Бурд'є звертається до аналізу символічних процесів в сучасному суспільстві, які розглядає з використанням понять «символічний капітал», «символічний порядок», «символічні соціальні системи», «символічні битви», «символічна ієрархія», «символічні стратегії» та ін. (П. Бурд'є [2]). Визначається, що особливості сучасної символічної регуляції соціального буття пов'язані з тим, що на фоні виникнення нових символічних утворень в сучасній культурі, які не наповнюються глибинним ціннісно-смісловим змістом, що є визначальним для життя особистості, відбуваються процеси десимволізації - втрати символів традиційної культури, які не раз рятували в скрутні часи свідомість та життя людини і суспільства в цілому.

На терені психології дослідження місця та ролі символічних утворень в житті особистості продовжують традиції культурно-історичного підходу Л.С. Виготського, який розглядав символічну функцію як вищий етап становлення мислення людини. За думкою Л.С. Виготського у людини на відміну від тварин символічна діяльність нерозривно пов'язана з практичним інтелектом і вона: "...починає грати специфічно організуючу роль, проникаючи в процес вживання знарядь і забезпечуючи появу принципово нових форм поведінки" [3]. У працях Л.С. Виготського звертається увага на взаємозв'язок когнітивних особливостей і поведінки особистості з процесами символізації: "Інтелектуальні процеси у людини з порушеними символічними функціями, тобто у афазика, ведуть не просто

до зниження функції практичного інтелекту або утруднення в її реалізації, але є оголенням іншого, більш примітивного рівня поведінки” [3]. Сучасні дослідження також підтверджують думку Л.С. Виготського про адаптивну роль символічної функції і зв'язують різні феномени суб'єктивної дезадаптації з її порушенням. Роль процесів символізації в становленні мови і соціального інтелекту дитини детально вивчав Ж. Піаже. Так, в процесі гри дитина, спираючись на свою уяву, створює різні символічні комбінації реальності, при цьому можлива відмова від звичних уявлень і творче формування нових комбінацій елементів гри (Ж. Піаже [10]).

Сучасні дослідження символічної функції спрямовані на детальне вивчення особливостей процесів символізації на різних стадіях онтогенезу особистості, розкриття її психічних механізмів, законів функціонування та особливостей розвитку в умовах упорядкованих (освітні та професійні системи) або неупорядкованих (соціальні субкультури, засоби масової інформації, Інтернет та ін.) соціальних впливів. О.М. Поляков [11] визначає символічну функцію, як один з найсуттєвіших факторів продуктивної дії в умовах невизначеності. В дослідженнях А.І. Ібатуліної [6] визначено, що в результаті розвитку символічної функції у дітей відбувається вдосконалення механізмів обробки та когнітивного аналізу інформації, яка сприймається, а також механізмів довільної уваги.

Дослідження символічної функції представляє значний інтерес в контексті вивчення процесів соціалізації суб'єкта, зокрема його ідентифікації відносно системи певних соціально-значущих концептів. Особливості ідентифікації особистості розглядаються багатьма сучасними дослідниками, зокрема, представниками символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер, А. Шюц та інші) в тісному поєднанні з процесами символізації. Так, Н.В. Антонова [1], характеризуючи концепцію Дж. Міда, який підкреслював соціально обумовлену природу ідентичності, зазначає, що згідно його поглядом, ідентичність виникає за умов включення індивіда в соціальну групу та спілкування з членами цієї групи за допомогою символічної комунікації. Згідно В.П. Зінченко в процесі символізації розкривається

соціальна і внутрішня сутність людини.”Знаходження сенсу і фіксація його в тому або іншому символі є основа ідентифікації індивіда” [5]. «Соціальна ідентичність ...є адаптацією до суспільства; тому, реалізуючись в “життєвому світі” агента, вона в той же час тісно пов'язана з символічним порядком, пластична і принципово “відкрита”» (Ю.Л. Качанов, Н.А. Шматко [8]). W. Doise визначає, що: “...особистісна ідентичність може розглядатися як соціальна репрезентація, а значить – як організуючий принцип індивідуальної позиції в системі символічних взаємин індивідів і груп” [17]. М.В. Заковоротна так окреслює зв'язок ідентичності з процесами символізації: «Коллективна ідентичність... триває в часі і просторі, чинить опір змінам, виражається в символах, передається за допомогою механізмів ідентифікації і посилюється за допомогою нових елементів в системі ідентифікації» [4].

Проведений вище огляд літературних джерел свідчить про істотну роль процесів символізації в розвитку соціальних вимірів особистості, пов'язаних зі становленням її ідентичності. Оскільки експериментальні дослідження означеного кола питань порівняно нечисленні, то метою нашого дослідження являлося визначення особливостей ідентифікації в групах осіб юнацького віку, які відрізняються індивідуальними особливостями процесів символізації.

В нашій попередній роботі [14] наводилися результати вивчення особливостей процесів символізації осіб юнацького віку. Зокрема, в процесі експерименту визначалися особливості малюнків, створюваних досліджуваними, яким пропонувалося символічно намалювати цінності з наведеного списку («Любов», «Дружба», «Упевненість в собі, самоповага», «Свобода», «Повага до батьків та предків», «Безпека, захищеність», «Здоров'я», «Творчість»). Для оцінки створюваних малюнків використовувалися первинні показники: «Оригінальність», «Розробленість малюнку», «Динамічність». Також розраховувався вторинний показник – «Естетична міра малюнку» (як середнє арифметичне значення для показників «Оригінальність», «Розробленість малюнку», «Динамічність»). Цими показниками оцінювався певний малюнок для кожного учасника дослідження. Крім того, визнача-

лися особливості структури ціннісних орієнтацій за допомогою списку з 36 цінностей, який було розроблено на основі переліків цінностей М. Рокича та Ш. Шварца (цей список також включав вказані вище цінності, за якими створювалися певні малюнки). Досліджуваним пропонувалося розташувати представлені на бланку цінності в порядку особистісної переваги, тобто кожна з наведених цінностей отримувала певний ранг (менший ранг відповідав більшій значущості цінності для особистості).

В процесі первинної обробки даних було виявлено, що показники естетичної міри для окремих малюнків, які створював кожний учасник експерименту, не були постійними, а певним чином змінювалися від одного малюнку до іншого. Особливості цих змін полягали в тому, що для значної більшості досліджуваних існувала зворотна залежність естетичної міри малюнків від рангу вибору цінностей, яким вони відповідали. Приклад такої залежності для студентки П. наведено на рис.1.

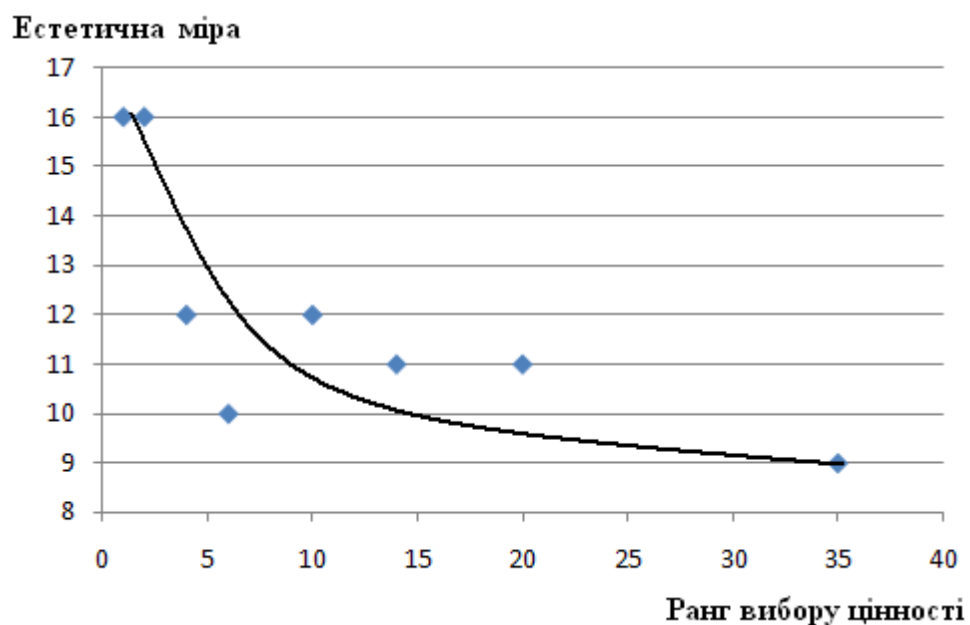

Рис.1. Зміна показника естетичної міри в залежності від рангу вибору відповідної цінності за даними досліджуваної П.

Як свідчать дані цього рисунку, естетична міра малюнку зростає зі зменшенням рангу вибору цінності – тобто для цінностей, які більш значущі для сту-

дентки П., вона демонструє більшу естетичну міру символічних малюнків, вони є більш оригінальними, розробленими, гармонійними, в них використовується більш різноманітна палітра кольорів, вони більш передають динаміку та ін. Для подальшого детального аналізу вказаної тенденції було виділено 4 групи осіб, що відрізняються структурою зміни показника естетичної цінності (або рівнем суб'єктивного фактору ціннісного впливу): 1 – досліджувані з виразною тенденцією до зворотної залежності показника естетичної цінності – тобто в них фіксувалося стійке зниження показників естетичної цінності в залежності від її рангу вибору; 2 – досліджувані з помірною тенденцією до зворотної залежності показника естетичної цінності від рангу вибору цінностей; 3 – досліджувані з помірною тенденцією до прямої залежності показника естетичної цінності від рангу вибору цінностей; 4 – досліджувані з виразною тенденцією до прямої залежності показника естетичної цінності від рангу вибору цінностей. Досліджувані з 1-ї групи визначаються нами, як ті, в яких функція символізації є більш розвиненою – тобто вони здатні проектувати власні цінності на певну діяльність, або свою поведінку, при тому загальний результат цієї діяльності (поведінки) є кращим ніж у осіб з 2-ї групи і він несе в собі певну символічну значущість для особистості. Особи 2-ї підгрупи характеризуються відповідно меншими рівнями розвиненості символічної функції. Аналіз показників 1-ї та 2-ї груп, проведений в [14] дозволив визначити певні соціально-психологічні особливості, а також відмінності в ціннісних орієнтаціях досліджуваних з вказаних груп.

Продовжуючи подальші розвідки на терені вивчення символічної функції в даній роботі, крім описаних вище методик, ми також застосовували тест для визначення рівнів соціально-психологічній адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд) [13] і метод семантичного диференціалу, за допомогою якого оцінювались вісім категорій або концептів, які могли бути референтними або значущими з точки зору ідентифікації суб'єкту – «Моє покоління», «Покоління моїх батьків», «ВНЗ в якому я вчусь», «Моя країна — Україна», «Я в минулому», «Я в теперішньому часі», «Я в

майбутньому», «Моя професія (професія на яку я вчусь)». Оцінка кожної з представлених категорій визначалася за допомогою 7-и бальної шкали.

Вказані концепти були нами обрані з огляду на те, що відношення до них визначає особливості процесів соціальної ідентифікації особистості (тобто процесів, спрямованих на "... об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом або групою на основі сталих емоційних зв'язків, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних норм, цінностей, зразків" (А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський [9]), на базі яких формується її ідентичність. Згідно М. Zavalloni [17] ідентичність є внутрішнім операційним середовищем особистості, що складається з образів, концептів, суджень, які відбивають відношення Я-інший, або Я-соціальний світ. Тобто, соціальна ідентичність може проявлятися як когнітивна структура уявлень про себе, інших осіб і соціальних груп (М. Zavalloni [17]), і, відповідно, її дослідження можливе на рівні визначення особливостей сприйняття особистістю певних базових для неї концептів.

Усього за допомогою зазначених методик в березні – травні 2011 року було обстежено 33 студента у віці 20-21 рік (всі досліджувані – жіночої статі). Статистична обробка проводилася з використанням статистичного пакету Statistica 6.0. За даними дослідження визначалися кореляції між показниками (за Спірменом). Для виявлення відмінностей між підгрупами випробовуваних за досліджуваними показниками використовувався непараметричний критерій відмінності Манна-Уїтні. За методикою, описаною в роботі [14] з усієї сукупності досліджуваних було виділено дві групи: 1-а група – особи з високими рівнями розвитку символічної функції (в кількості 13 осіб); 2-а група – особи з низькими рівнями розвитку символічної функції (також 13 осіб). Ще сім осіб (відповідно віднесені до 3-ї та 4-ї груп) характеризувалися іншими особливостями прояву символічної функції і не були включені в подальший аналіз експериментальних даних.

На рис.1 наведені відмінності в сприйнятті досліджуваних концептів студентами з 1-ї та 2-ї груп.

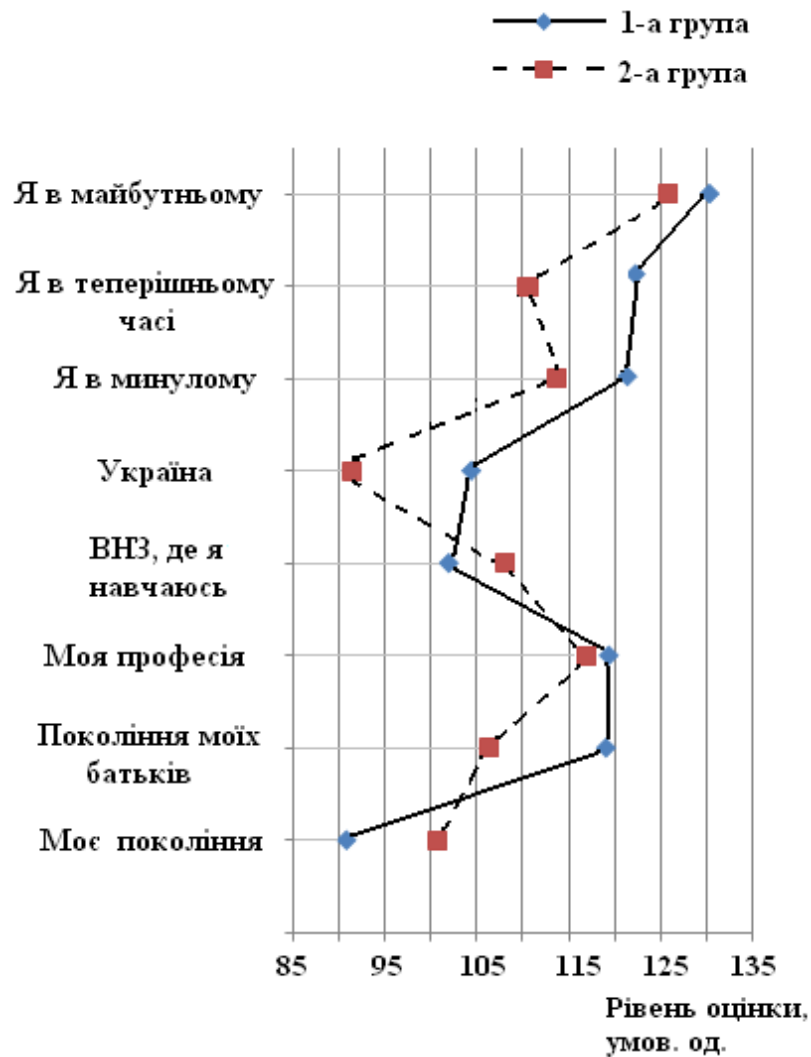

Рис.1. Особливості сприйняття певних концептів досліджуваними студентами.

Як витікає з рис.1, 1- група студентів (які характеризуються високим рівнем символізації) на відміну від осіб з 2-ї групи має більші показники визначення позитивного змісту шести з восьми наведених концептів (окрім концептів «ВНЗ, в якому я вчуся», та «Моє покоління»). При тому найбільші відмінності між даними групами спостерігаються у сприйнятті концептів «Я в сьогоденні» (на рівні значущості $p < 0,05$); «Україна» ($p < 0,05$), «Покоління моїх батьків» ($p < 0,05$), «Моє покоління» ($p < 0,05$). Відповідно за даними рис.1 можна визначити ранги значущості відповідних концептів для 1-ї та 2-ї груп. Ранг значущості вказаних концептів в 1-й групі: 1-й ранг (найбільш значущий) – «Я в майбутньому»; 2-й – «Я в сьогоденні»; 3-й – «Я у минулому»; 4-й – «Моя професія»; 5-й – «Покоління моїх батьків»; 6-й – «Україна»; 7-й – «ВНЗ, в якому я вчуся»; 8-й – «Моє покоління». Ранг зна-

чущості вказаних концептів в 2-й групі: 1-й ранг (найбільш значущий) – «Я в майбутньому»; 2-й – «Моя професія»; 3-й – «Я у минулому»; 4-й – «Я в сьогодні»; 5-й – «ВНЗ, в якому я вчуся»; 6-й – «Покоління моїх батьків»; 7-й – «Моє покоління»; 8-й – «Україна».

Різниця в оцінці окремих концептів між особами з 1-ї та 2-ї груп може бути досить суттєвою. Так, в Табл.1 наведені між групові відмінності в оцінці концепту «Україна». Як витікає з Табл.1, існують суттєві значущі відмінності за наведеними шкалами семантичного диференціалу у досліджуваних з 1-ї та 2-ї груп при опису концепту «Україна». При цьому за окремими шкалами оцінки можуть бути полярними. Так, особи, які мають більш розвинену символічну функцію, оцінюють вказаний концепт в термінах «позитивний», «простий», «м'який», «миролюбний», а особи з низьким розвитком функції символізації при цьому застосовують протилежні характеристики – «негативний», «складний», «твердий», «агресивний».

Таблиця 1

Відмінності в оцінках за шкалами семантичного диференціалу концепту «Україна» досліджуваними 1-ї та 2-ї груп

Шкали семантичного диференціалу	Групи досліджуваних		Відмінності між підгрупами достовірні на рівні значущості
	1-я група	2-я група	
Ворожій-дружній	5,2	4,1	$p < 0,1$
Позитивний-негативний	2,8	4,1	$p < 0,01$
Простий-складний	3,8	4,9	$p < 0,1$
Нудний-цікавий	6,0	4,8	$p < 0,1$
Теплий-холодний	2,6	3,5	$p < 0,1$
Неспокійний-спокійний	3,8	2,5	$p < 0,05$
Твердий-м'який	4,9	3,6	$p < 0,05$
Агресивний-миролюбний	5,4	3,8	$p < 0,05$

Далі були визначені коефіцієнти кореляції для досліджуваних показників соціально-психологічної адаптації та ідентифікації – окремо для 1-ї та 2-ї груп студентів. При цьому були виявлені суттєві відмінності, як в рівнях окремих показників кореляції, так і в загальній структурі кореляційних матриць для дослі-

джуваних з 1-ї та 2-ї підгруп. В Табл.2 наведені узагальнені характеристики кореляційних матриць для двох досліджуваних груп: індекс когерентності структур (ІКС), індекс диференційованості структур (ІДС) та індекси організованості структур (ІОС) (згідно А.В. Карпову [7]). Дані індекси визначають кількість значущих внутрішньо системних або міжсистемних кореляційних зв'язків з урахуванням їхньої вагомості (або значущості) та знаку коефіцієнтів кореляції [7]. Під час визначення відповідних індексів враховувалися тільки коефіцієнти кореляції з рівнями значущості $p < 0,1$.

Таблиця 2

Узагальнені характеристики кореляційних матриць для двох досліджуваних груп: індекс когерентності структур (ІКС), індекс диференційованості структур (ІДС) та індекси організованості структур (ІОС)

Групи показників	Групи досліджуваних					
	1-а група			2-а група		
	ІКС	ІДС	ІОС	ІКС	ІДС	ІОС
Внутрішні показники системи «Соціально психологічна адаптація»	22	12	34	21	0	21
Внутрішні показники системи «Ідентифікація особистості»	57	0	57	47	0	47
Міжсистемні показники «Соціально психологічна адаптація» – «Ідентифікація особистості»	51	4	55	36	0	36

Як витікає з Табл.2 1-а група досліджуваних (або група з розвиненими процесами символізації) в порівнянні з 2-ю групою характеризується більш складною структурою організації зв'язків як на внутрішньо системному рівні (що відповідає внутрішньому розгляду двох окремих систем, об'єднуючих, відповідно, показники соціально-психологічної адаптації та ідентифікації особистості), так і на міжсистемному рівні (на якому розглядаються кореляційні показники, що визначають взаємодію систем «Соціально психологічна адаптація» – «Ідентифікація особистості»). Це проявляється в більшому рівні відповідних показників ІКС, ІДС, ІОС для досліджуваних 1-ї групи.

На Рис.2, 3 наведено кореляційні графи взаємозв'язків між показниками ідентичності (які характеризуються за допомогою досліджуваних концептів) та соціально-психологічної адаптації в групі студентів з високими та помірними рівнями розвитку символічної функції.

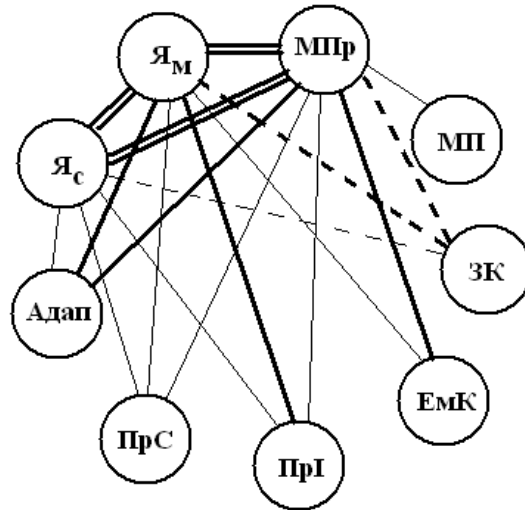

Рис.2. Кореляційний граф взаємозв'язків між показниками ідентичності та соціально-психологічної адаптації в групі студентів з високими рівнями розвитку символічної функції (1-а група): Я_с – Я в сьогоднішньому часі; Я_м – Я в майбутньому часі; МПр – моя професія; МП – моє покоління; ЗК – зовнішній контроль; ЕмК – емоційний комфорт; ПрІ – прийняття інших; ПрС – прийняття себе; Адап – Адаптивність; — – позитивна кореляція на рівні значущості $p < 0,001$; — — – позитивна кореляція на рівні значущості $p < 0,01$; — — — – позитивна кореляція на рівні значущості $p < 0,05$; - - - - – негативна кореляція на рівні значущості $p < 0,01$; - - - - - – негативна кореляція на рівні значущості $p < 0,05$.

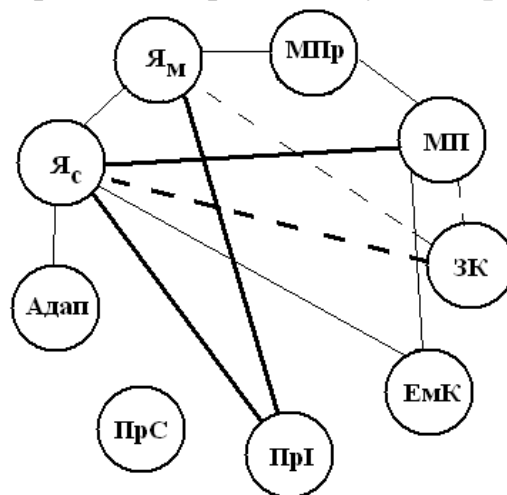

Рис.3. Кореляційний граф взаємозв'язків між показниками ідентичності та соціально-психологічної адаптації в групі студентів з помірними рівнями розвитку символічної функції (2-а група). Позначення ті ж самі, що і на Рис.2.

На цих рисунках з усіх досліджуваних концептів нами приведено тільки чотири – «Я в теперішньому часі», «Я в майбутньому», «Моя професія (професія на яку я вчусь)», «Мое покоління», за якими спостерігалися найбільш значні відмінності в структурі та рівні кореляційних зв'язків між вказаними підгрупами. Як витікає з Рис.2,3 кореляційна структура показників для осіб 1-ї підгрупи характеризується складністю та значно більшою кількістю високо значущих зв'язків на відміну від достатньо спрощеної структури, отриманої для осіб 2-ї групи, яка створена досить незначною кількістю помірних зв'язків. Для перевірки статистичних відмінностей структур кореляційних матриць 1-ї та 2-ї підгруп, для яких були отримані Рис.2, 3, застосовувався критерій χ^2 Пірсона, який показав, що на рівні $p < 0,1$, ці відмінності є значущими ($\chi^2_{\text{емп}} = 8,7$; $\chi^2_{\text{крит}} = 7,8$ – тобто $\chi^2_{\text{емп}} > \chi^2_{\text{крит}}$).

Також з наведених кореляційних графів видно, що в 1-й групі домінують три центри тяжіння, округ яких групуються інші показники, це концепти – «Моя професія», «Я в майбутньому», «Я в сьогодні» (наведено у порядку зменшення середнього рівня значущості зв'язків, які контролює кожний центр). Ці три центри зв'язані між собою потужними зв'язками на рівні значущості $p < 0,001$, тобто вони формують єдине мета-структурне утворення, яке можна розглядати як системоутворюючий чинник або мета-центр всієї системи. Для осіб 2-ї групи найбільш значущим є концепт «Я в сьогодні», який можна розглядати в якості відповідного системоутворюючого чинника. Він значно домінує над іншими концептами за кількістю та силою зв'язків. При тому концепти «Я в майбутньому», «Моя професія» є значно слабкішими з огляду на їхні структурні зв'язки. Визначені в нашому дослідженні відмінності в структурній організації показників ідентичності двох досліджуваних підгруп віддзеркалюють той факт, що люди розрізняються між собою мірою зв'язаності між елементами ідентичності (G.M. Breakwell [16]). Одні особи мають строгу ієрархічну структуру змістовних елементів ідентичності, інші характеризуються лише хаотичним набором окремих елементів [16].

Аналізуючи отримані результати слід зазначити, що здатність до символізації віддзеркалює вміння особистості включатися в широкий контекст взаємодії з реальністю і будувати свою адаптацію не на принципах реактивного відтворення факторів впливу, але на принципах творчої взаємодії з світом (випереджаюча адаптація, або адаптація до майбутнього), яка підтримується певною ціннісно-сисловою активністю особистості. В цій творчій взаємодії для суб'єкта на перше місце виходить його майбутнє, яке не тільки очікується, але будується діями в сьогоденні (ось чому в 1-й групі фіксується усталений, інтенсивний зв'язок майбутнього особистості з сьогоденням, а також майбутнього з характеристиками соціально-психологічної адаптації). Дані процеси супроводжуються також активним включенням процесів адаптації в підтримку своєї ідентифікації (адаптація спрямована на розвиток ідентифікації). Крім того, показники ідентичності позитивно зв'язані з прийняттям себе – тобто особа, яка зберігає та розвиває свою ідентичність, відчуває своє само здійснення, свою внутрішню гармонічність. Для студентів з розвиненою символічною функцією, яка будується на активному ціннісному конструюванні суб'єктивної реальності, також характерна спрямованість до оволодіння своєю професією, бо це шлях, що веде до свого саморозвитку, а також до оволодіння навколишнім світом через розвиток певних життєтворючих здібностей, які вміщені в зміст кожної професії. Статус цих осіб можна визначити як досягнута ідентичність (Шнейдер Л.Б. [15]). Він сформувався на основі сукупності значущих для особистості цілей, цінностей і переконань, які переживаються як найважливіші для суб'єкта, і глибинного усвідомлення свого життя. Досягнута ідентичність також проявляється в позитивному відношенні до себе і позитивному оцінюванні власних якостей і зв'язків з суспільством. Людині, що має цей статус, властиве почуття довіри, стабільності, оптимізм відносно майбутнього. Така особистість знає, хто вона і чого хоче, і відповідно структурує своє життя через конструктивну активність.

Особи з 2-ї підгрупи з помірними рівнями розвитку процесів символізації будують свою повсякденну діяльність на реактивному принципі і вони адапту-

ються тільки до поточних факторів впливу (адаптація до сьогодення), при тому майбутня професія для них не є центром тяжіння, але таким центром є їхнє покоління – вони живуть його сьогоденними цінностями і потребами. Також для вказаних суб'єктів є характерним те, що їхні процеси само сприйняття є відірваними від ідентифікаційної основи особистості, тобто вони не сприймають себе в широкому контексті буття, ставлячи і вирішуючи для себе питання «Хто Я?», не наповнюють особистісним змістом певні базові для ідентифікації суб'єкта концепти. Тому можна вважати, що вони знаходяться в статусі розвитку дифузної ідентичності (Шнейдер Л.Б. [15]), для якого характерна відсутність міцних цілей, цінностей і переконань, а також спроб їх формування. За відсутності ясного почуття ідентичності такі особи можуть переживати ряд негативних дезадаптивних станів, включаючи песимізм, апатію, тугу, злість, відчуження, тривогу, почуття безпорадності і безнадійності.

На основі проведеного аналізу отриманих результатів можна сформулювати наступні **висновки**:

1. Особливості соціальної ідентифікації особистості можна визначати за допомогою дослідження процесів сприйняття нею певних концептів, які є референтними для соціального статусу, діяльності та поведінки суб'єкта.

2. В процесі дослідження виявлено вплив індивідуальних відмінностей в символізації на процеси ідентифікації суб'єкта, що проявляється в відмінностях структурної організації та значимості окремих концептів для особистості. При тому особи з розвиненою функцією символізації дають суттєво вищу оцінку концептів «Я в сьогоденні»; «Україна», «Покоління моїх батьків» ніж суб'єкти з помірними рівнями розвитку процесів символізації. Також для осіб з першої групи характерна більш гармонійна структурна організації системи концептів.

3. Виявлено ефект полярної оцінки окремих концептів за шкалами семантичного диференціалу представниками двох досліджуваних груп, що в реальному житті може проявлятися як конфлікт інтерпретацій певних

референтних для обох груп понять та вести до дискоординації сумісної діяльності та поведінки.

4. Визначено, що особи з розвиненими процесами символізації характеризуються більш щільною та інтенсивною структурою міжсистемних та внутрішньо системних кореляційних зв'язків між показниками ідентичності та соціально-психологічної адаптації в порівнянні з особами, які мають помірний рівень процесів символізації. При тому для першої групи системо утворюючим чинником міжсистемного об'єднання показників є мета-центр, який сформований трьома інтенсивно взаємодіючими концептами - «Моя професія», «Я в майбутньому», «Я в сьогодні», а для другої групи міжсистемним центром є концепт «Я в сьогодні». Статус осіб з 1-ї групи можна характеризувати як досягнута ідентичність, а осіб 2-ї групи – як дифузна ідентичність.

Подальші дослідження в окресленій тематиці можуть вестися як в напрямку більш детального вивчення структури соціальної ідентичності особистості, так і в визначенні місця процесів символізації по відношенню до утворення певної системи понять, категорій, концептів суб'єкта.

Список літератури

1. Антонова Н.В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии/Н.В. Антонова//Вопросы психологии. – 1996. – №1. – С.132-143.
2. Бурдье П. Социология социального пространства /П. Бурдье. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
4. Заковоротная М.В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М.В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону: Издательство Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999. – 200 с.
5. Зинченко В.П. Сознание и творческий акт / В.П. Зинченко. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 592 с.
6. Ибатуллина А.И. Влияние развития символической функции мышления на показатели межполушарной асимметрии /А.И. Ибатуллина // Вопросы психологии. – 1984. – № 6. – С. 122-128.
7. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.

8. Качанов Ю.Л., Шматко Н.А. Базовая метафора рефлексивного жизнеописания интеллигентов, предпринимателей и политиков: социальная идентичность и жизненные стратегии / Ю.Л. Качанов, Н.А. Шматко // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б. Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2008. – С. 144-153.
9. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
10. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология / Ж. Пиаже. – СПб.: Питер, 2004. – 160 с.
11. Поляков А.М. Символическое опосредование продуктивного действия / А.М. Поляков // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид. ЖДУ ім. І.Франка. – 2010 Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 10. – Частина I. – С. 141-150.
12. Поляков С.Э. Феноменология психических репрезентаций / С.Э. Поляков. – СПб.: Питер, 2011. – 688 с.
13. Туриніна О.Л. Практикум з психології: Навч. посіб. / О.Л. Туриніна. – К.: МАУП, 2007. – 328 с.
14. Філенко І.О. Символізація та соціально-психологічна адаптація особистості / І.О. Філенко // Вісник Харківського Національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Сер. Психологія. Вип. 45, ч.1 – Х.: ХНПУ, 2013. – С. 242-255 с.
15. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: Монография. / Л.Б. Шнейдер. – М.: МОСУ, 2001. – 272 с.
16. Breakwell G.M. Coping with threatened identities/ G.M. Breakwell. – N.Y.: Mithuen, 1986.
17. Doise W. Social representations in personal identity / W. Doise // Worchel S., Morales J.F., Paez D., De-Schamps J. (eds). Social identity: International perspective. N.Y.: Sage Publ., 1998. – P. 13-25.
18. Zavalloni M., Louis-Guerin C. Identite sociale et conscience: Introduction a l'ego-ecologie / M. Zavalloni, C. Louis-Guerin. – Montreal, Canada: P.U.M., 1984.